

себе пригніченою та знеособленою, і, потрапивши у коло суспільства, змушена робити складний моральний вибір. Людина сама творить свій вибір. Вибір, у свою чергу, творить людину, визначає сутність і смисл її свободи [1, с. 4].

Автор доводить, що, вибираючи гідне життя, особистість тим самим орієнтує себе на створення умов, які з часом можуть змінити режим людського існування на режим справжнього життя.

#### Список літератури

1. Голубкова А. Свобода особистості як форма її самореалізації / А. Голубкова // Горизонти свободи. – 2009. – № 1. – С. 3–25.
2. Грищенко В. Інстинкт натовпу в оповіданнях Володимира Винниченка / В. Грищенко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2000. – № 1. – С. 21–23.
3. Панченко В. Метаморфози смутного часу / В. Панченко // Урок літератури. – Кіровоград, 2000. – С. 43–54.
4. Прокофьев А. Об этическом смысле антитезы «мораль для человека» или «человек для морали» / А. Прокофьев // Вопросы философии. – 2009. – № 6. – С. 3–36.
5. Тенета Б. Гармонія і свинушник / Борис Тенета. – К. : Держвидав України, 1928 – 103 с.
6. Тенета Б. Люди / Борис Тенета. – К. : Київ-Друк, 1930. – 30 с.
7. Тенета Б. Місто / Борис Тенета // Життя й революція. – 1926. – № 6. – С. 17–21.
8. Тенета Б. Ненависть / Борис Тенета. – Дніпропетровськ : Зоря, 1930. – 32 с.
9. Ясперс К. Психологія світоглядів ; нім. пер. О. Кислюк, Р. Осадчук. – К. : Юніверс, 2009. – 464 с.

L. Storozhenko

### PHILOSOPHICAL-ETHICAL PROBLEMS IN BORIS TENETA'S PROSE

*The article deals with the philosophical and ethical problems of Boris Teneta's prose, in order to focus on the uniqueness of the author's perception of the world of reality. This provides an understanding of the world as a complex organism, which exists and which determines a person's thoughts and actions.*

**Keywords:** morality, moral choice, freedom, responsibility.

Матеріал надійшов 28.10.2013

УДК 821.161.2(087.5).09

Ткачук Г. С.

### ПРОСТІР ЗРОСТАННЯ: ОБРАЗ МІСТА У ПОВІСТІ ЮРІЯ СМОЛИЧА «ДИТИНСТВО»

*У статті розглянуто художні особливості та роль образу міста в автобіографічній повісті Юрія Смолича «Дитинство». Автор виокремлює п'ять різних типів зображення міста, що відповідають п'яти етапам дорослішання героя.*

**Ключові слова:** дитяча література, образ міста, автобіографічна проза, Юрій Смолич.

Твір літератури для дітей завжди перебуває на шкалі між двома точками: увагою до світу дитинства, спостереженням та описом, з одного боку; і конструюванням нового образу дитинства або його елементів, з другого. Важко уявити твір,

вільний від однієї з цих позицій; разом з тим важко уявити дитячу літературу більш спрямовану до одного з цих плюсів, а саме – до конструювання нового образу дитинства, ніж радянська дитяча література 1930-х рр. Тому на її тлі виразно

виділяється твір мемуарного характеру, авторська інтенція якого – передовсім опис власного дитинства на основі спогадів. Звісно, авторський задум Ю. Смолича описати становлення покоління, яке «ввійшло в свідоме життя у великі дні Жовтня, пройшло крізь громадянську війну, стало учасником подій, які потрясли світ і змінили всю дальшу історію світу» [7, с. 60], інакше як ідеологічним назвати не можна. Однак художні особливості повісті «Дитинство» (1937), її принцип побудови залишають для сучасника, на нашу думку, альтернативний спосіб прочитання, заснований на увазі до образу міста, а точніше – образів п'яти містечок, даних у повісті в їхньому зв'язку із сюжетом дорослішання головного героя. Адже, як зазначив М. Рудницький, автор передмови до першого видання «Дитинства» ще не в радянському Львові [6], «де Смолич заглиблюється в собі, де він користується з того, що пережив, а не вигадав, він дає справді літературні сторінки» [5, с. 8] (думка про те, що «в історії української літератури Юрій Смолич, попри чималу творчу спадщину, залишиться насамперед як талановитий мемуарист» [8, с. 229] притаманна і сучасному літературознавству); і разом з тим – «це повість з тої доби, коли до свідомості героя не доходять ще ні «соціальні суперечності», ні «ідеологічна надбудова», і коли він не може обурювати нас своїми поглядами» [5, с. 10].

Повість «Дитинство» і романи «Наші тайни» та «Вісімнадцятилітні» зазвичай (із певними застереженнями щодо питання головного героя) називають автобіографічною трилогією Юрія Смолича. Адже, як зауважує З. Голубева, «у «Дитинстві» діє Юра – повість одверто автобіографічна; в «Наших тайнах» діє ми – із зростанням Юрине я поглинається колективним ми» [1, с. 97]. Цей чинник розділяє трилогію на дві частини: перша – лірична повість про індивідуальні переживання хлопчика, який зростає у тривожний час; друга – два романи про становлення покоління, про колектив.

Лірична повість про індивідуальні переживання дитини – явище у дитячій літературі 1930-х рр. рідкісне, навіть дивне. Адже загалом «етична вірцевість юного героя – домінанта української літератури для дітей 30-х років ХХ століття. <...> Їх навчали доносити на батька, піднімати виробництво, ловити шпигунів, класити життя на вівтар комунізму» [3, с. 80–81]. Однак усе назване вище – це вимоги до сучасної цим творам радянської дитини, тоді як дитина, народжена до революції, вихована на інших принципах, з точки зору радянської ідеології, має певне право на неідеальність (період часу до

революції, згідно із радянською міфологією за Є. Мелетинським, трактується як час панування «хаосу», тоді як революція – це епоха «космізації» світу [6]). Дореволюційна дитина, відтак, має право бути не ідеальною, а рости й змінюватися, тобто бути набагато ближчою до сучасного розуміння дитинства. Цей фактор зумовив появу зовсім нетипової для української дитячої прози міської (чи радше містечкової) родинної повісті, ще й у часи, коли колектив цінується набагато вище за індивідуальність.

Так само ніби вирваним із літературного контексту є у повісті тип зображення міста. У вітчизняній дитячій літературі 1920-х рр. місто міфологізувалося, дореволюційне місто зображувалося як ворожий простір і хаос, що його дитина має перемогти та підкорити («Любі бродяги» В. Таля), а місто після революції романтизувалося як новий простір для нових суспільних відносин («Вуркагани» І. Микитенка), тоді як головний герой часто був вихованцем дитбудинку, не «переобтяженим» вантажем минулого і традиційних родинних цінностей. У такому порівнянні «Дитинство» здається кроком назад, у попереднє століття, до літературних творів про домашнє виховання дітей Російської імперії на кшталт однойменної повісті Л. Толстого. Однак в українській літературі для дітей ХІХ ст. такої яскраво вираженої тенденції не існувало, тож повість зазначеного типу з'явилася аж у 1937 р., принісши із собою принципово новий (порівняно з українською дитячою прозою попередніх років) тип зображення міста. Образ міста не служить тут виразній ідеологічній меті, натомість отримує іншу важливу функцію. П'ять містечок, зображених у повісті, стають метафорами різних етапів дорослішання головного героя, кожне з них зображено по-іншому, дано з погляду дитини іншого віку (на початку повісті вік героя приблизно 5 років, наприкінці – 12). Саме типом сприйняття міста (зокрема) вимірюється дорослішання головного героя.

У «Дитинстві» як історії зростання основний сюжет – протистояння двох світів: камерного світу домашнього дитинства та зовнішнього світу великих історичних подій. Третій світ – світ уяви головного героя, підживлений літературними та фольклорними сюжетами, стає посередником між цими двома. Повість завершується, коли ці три світи нарешті знаходять між собою потрібні точки дотику, коли для розуміння історичних подій героєві більше не потрібно посередництва казки та героїчної міфології масової літератури, а відтак війна не сприймається більше як весела пригода. Громадянське заангажування героя –

участь у мітингу – стає точкою рівноваги трьох світів та відтак завершенням сюжету зростання. Однак від масиву заідеологізованої дитячої літератури радянського часу, яка зараз становить лише історичну цінність, «Дитинство» Смолича відмежовує важлива деталь: громадянське заангажування головного героя – останній етап дитинства – має пафос входження саме у громаду міста.

Необхідно зауважити, що, хоч наратор і дистанційований від головного героя часом та досвідом, а також демонструє до героя подекуди іронічне ставлення, однак оповідь у повісті побудована за принципом внутрішньої фокалізації, тобто сфокусована саме на відчуттях, думках, переживаннях героя-дитини. Звісно, хоч основа повісті автобіографічна, однак наївно було би вважати, що автор точно запам'ятав своє переживання простору на різних етапах дорослішання. Усе ж повість залишається унікальним зразком художнього опису зміни ставлення дитини, що дорослішає, до простору маленького містечка, у якому вона живе.

Загалом Смолич наслідує започатковану Л. Толстим традицію організації автобіографічної прози про дитинство, принцип якої – «парцеляція біографічного матеріалу у вигляді серії новелістичних епізодів, які становлять замкнений цикл» [9, с. 118]. Однак, що характерно, у Смолича саме простір є принципом побудови такого циклу: п'ять розділів повісті – це п'ять історій, що сталися з героєм у п'яти різних провінційних українських містечках.

Якщо спробувати знайти метафору, спільну для усіх цих п'яти містечок, спадає на думку традиційна для української домодерної культури, за твердженням Тамари Гундорової [2, с. 78], метафора міста-саду (зрештою, це й традиційний топос дитячої літератури загалом). Адже описи краєвидів, навколишнього середовища у «Дитинстві» – це здебільшого описи природи: парків, садів, міських околиць. Юра, головний герой повісті, міфологізує місце свого народження, вважаючи, що народився у парку: «Можливо, що Юра народився в самій Софіївці. Кращого місця народження не можна й придумати. Софіївка це діброви, луки, переліски; це – озера, квітники, скелі з гротами, водограї і водоспади, заморські рослини, чудернацькі альтанки, мармурові статуї, білі і чорні лебеді на ставках» [6, с. 18]. Однак між містом-садом і містом-парком є принципова різниця: якщо перший образ у нашій традиції відсилає передовсім до «садка вишневого коло хати», до ідеї селянської садиби як зразкової організації простору, то парк означає не лише окультурену природу, а й природу, поєднану з мистецтвом. Про-

стір п'ятирічного Юри – це садиба, де мешкає родина, а сусідський сад це вже «зовсім інший, чужий світ» [6, с. 29]. Місто Умань присутнє у свідомості героя лише у зв'язку з міфологічним уявленням про народження у Софіївці. Завершується розділ першим епізодом вторгнення великої історії у життя маленького героя: уманський полк вирушив містом на війну: «За кілька днів полк вирушив на станцію. Було страшно весело» [6, с. 37]. Тільки мамині, а згодом татові сльози породжують у дитини передчуття наближення чогось великого і страшного.

У розділі «Мир всім», історії єврейського погрому у Стародубі, власне місто стає для героя місцем осягнення трагедії. Коли події великої історії цього разу буквально заходять у дім дитини, вона не здатна їх розпізнати: у світі рідної домівки виставляння ікон на підвіконня (аби врятуватися від погрому) стає веселою грою; старий єврей, що тікає від смерті, здається Дідом Морозом, а гурт чорносотенців, які таки заходять у дім – дивним і страшним різдвяним маскарадом. Тільки зміни у міському просторі (згарища, розгабований ринок та шибениця з повішеними страйкарями біля собору) дають дитині розуміння трагедії.

Наступний етап інтеракції дитини та міського простору – знайомство з міським текстом Білої Церкви. Література і гра тепер опосередковують сприйняття дитиною міста. Упізнавання довкола себе місць, зображених у «Полтаві» Пушкіна, приводить до висновку: «Відібрати череп Кочубея конче треба. Без черепа Кочубея і жити не варто» [6, с. 89]. Присутність у довколільному просторі символічного виміру – це для дитини пряма спонука до дії. Причому здобувати символічну цінність (власне, вигаданий череп Кочубея) вирушає гурт дітей, об'єднаний за принципом індіанського племені, як вони його розуміють із книжок Майна Ріда. Захоплення тим, що містечко має літературний вимір, поєднується зі стихійним бажанням наслідувати всі вподобані літературні зразки.

Наступний, глухівський, етап осягнення героєм міста – мрія про втечу. Містечко стає замалим, мрія про далекі мандри та самостійність, притаманна багатьом дітям на певному етапі дорослішання, втілюється тут у планування втечі за межі містечка: «Гімназичні подвір'я, ще й у глухеньких провінціальних містах, набридли Юрі. Цьому нарешті треба було покласти край» [6, с. 137–138]. Героя натомість валять «картярські притони Сан-Франціско, курці опіуму в Шанхаї, лодонські доки, нью-йоркський Бродвей, апаші Парижа, Ріо-де-Жанейро, Константинополь, Калькутта...»

[6, с. 138]. Однак реальним місцем дії розділу стають міське кладовище і глинище з покинутою цегельнею, тобто міські околиці, які на цьому етапі осягнення дитиною простору визначають (тимчасово) найважливіші топоси містечка, територію пригод, куди головний герой приводить вночі свою «експропрійовану» даму серця Вассу.

Останній розділ, присвячений Кам'янцю-Подільському, це перший розділ, у якому зовсім немає сцен у стінах дому, місце дії – місто. Уперше – цілком конкретно спортретоване, упізнаване у кожній своїй деталі. Однак особливості сприйняття міського простору із попередніх періодів не зникають, Кам'янець-Подільський, як і Біла Церква, постає як місто історичне, як місто історії: «Он – ліва башта, моторошна і приваблива. В її нижній залі під стелею були ще диби, в підлозі були кільця й заіржавілі ланці, а прямо з стінки стирчали людські кістки – туди, в стінку, дві сотні літ тому замуровано живцем якусь грішливу наложницю старого турецького візира» [6, с. 170]. Місце дії всього розділу – різні частини міста, усі сцени у ньому – масові: знайдення тіла гімназиста у центрі міста, масова сцена непокори у гімназії, народні гуляння та бал у міському саду, поховання двох юних закоханих, у якому бере участь усе місто. Головним героєм цього розділу можна вважати міську громаду та

її частини, які по-різному реагували на події, а значна частина громади солідаризувалася, наприклад: «Панахида правилася одразу по всіх міських церквах, у пригородах, по костелах, у турецькій мечеті і в синагозі» [6, с. 184]. Юра з'являється лише в останньому абзаці, коли городовик вихоплює його з натовпу і намагається затримати. До цього моменту – він частина громади міста, відтак усе місто – місце його, героєвої, дії. Тож дитинство закінчується оцим входженням до міської громади, умовно кажучи – здобуттям статусу громадянина свого міста.

Отже, автобіографічний характер повісті «Дитинство» і особливості її побудови дають можливість говорити про наявність у творі п'яти різних типів зображення міста, що відповідають п'яти етапам дорослішання героя. Важливі для героя в той чи інший час міські топоси (спершу власний дім, сусідський сад і міський парк, згодом – ринок та міський центр; історичні пам'ятки міста; цвинтар та міські околиці; і зрештою – усе місто як ціле) поєднуються із засвоєнням усе нових специфічних міських дитячих практик. Водночас змінюється сприйняття героєм культурного виміру міста, міський текст стає для нього усе більш відкритим, відмежованим від інших явищ культури та власної вигадки. Входження у міську громаду символізує завершення дитинства героя.

#### Список літератури

1. Голубева З. С. Юрій Смолич : нарис життя і творчості / З. С. Голубева. – К. : Дніпро, 1990. – 204 с.
2. Гундорова Т. У колиці міфу, або Топос Києва в літературі українського модернізму / Тамара Гундорова // Київська старовина. – 2000. – № 6. – С. 74–82.
3. Іванюк С. Концепція юного героя в українській літературі для дітей / Сергій Іванюк // Іноземна філологія. – 2007. – № 119. – С. 77–83.
4. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – М. : Наука, 1976. – 407 с.
5. Рудницький М. Повісті Юрія Смолича / М. Рудницький // Смолич Ю. Дитинство : повість / Юрій Смолич. – Львів : [б. в.], 1939. – С. 5–12.
6. Смолич Ю. Дитинство : повість / Юрій Смолич. – Львів : [б. в.], 1939. – 196 с.
7. Смолич Ю. Розмова з читачем / Юрій Смолич. – К. : Радянський письменник, 1953. – 237 с.
8. Цимбал Я. «Мозаїка» Юрія Смолича як джерело до історії літературного побуту 1920–1930-х років / Ярина Цимбал // Спадщина : Літ. джерелознавство. Текстологія. – 2010. – Т. 5. – С. 228–238.
9. Waksmund R. Dawne i nowe wspomnienia o dzieciństwie / Ryszard Waksmund // “Stare” i “nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży. – 2010. – Opole : Wydaw. Uniwersytetu Opolskiego. – S. 111–126.

*H. Tkachuk*

### A PLACE FOR MATURATION: THE IMAGE OF THE CITY IN YURIY SMOLYCH'S AUTOBIOGRAPHICAL NOVEL “CHILDHOOD”

*This paper examines the peculiarities and role of city images in Yuriy Smolych's autobiographical novel “Childhood”. The author distinguishes five different types of city images which correspond to the five stages of the hero's maturation.*

**Keywords:** children's literature, city image, memoirs, Yuriy Smolych.

*Матеріал надійшов 09.12.2013*